

PENTADBIRAN DAN PENGURUSAN PENDIDIKAN PEREMPUAN MELAYU DI NEGERI-NEGERI MELAYU BERSEKUTU, 1896-1941

Muhammad Ridzuan Bin Idris
Arba'iyah Mohd Noor

Abstract

The increase in the number of female students and the number of Malay Girls School in the State of the Federated Malay States (NNMB) in the 1920s until 1941 resulted in the existence of the need to improve the education system and administration of Malay women. The creation of the position of Lady Supervisor, Assistant Lady Supervisor and also Girls' Department in Malay Girls' schools were intended to facilitate the administration and management of female education. In addition, the British Government also established regulations and imposed certain conditions for the inclusion of female students to Malay School and English school. From one angle, this action is seen to assist smooth administration of women's education, but from another point of view these renewal and improvements has slowed the development of Malay women education. Conditions and stringent regulations especially for entry into English Schools has resulted in the number of Malay female students in English schools were much lower compared to female students of other races. This action carried out by the British Government was in line with their aim of scrutinizing against the Malay girls' education. For the British Government, the intention of education given to female Malay students were only intended to enable them to learn the basics of reading, writing, counting, as well as household management skills.

Pengenalan

Pentadbiran dan pengurusan pendidikan di Tanah Melayu sebelum Perang Dunia Kedua bermula apabila kerajaan British mula campur tangan dalam pendidikan di Tanah Melayu. Bermula pada tahun 1862, Gabenor Cavenagh telah memberi bantuan kewangan untuk pembinaan dan pembukaan sekolah Melayu di Melaka, Pulau Pinang dan Province Wellesley. Seterusnya pada tahun 1870, kerajaan British mula campur tangan secara rasmi dalam pendidikan di Tanah Melayu apabila Akta Pendidikan (Forster's Education Act) telah diluluskan oleh kerajaan British di England. Selepas tahun 1870, pentadbiran pendidikan di Tanah Melayu diletakkan di bawah kawalan *Director of Education* dengan dibantu oleh dua *Assistant Director* (*Assistant Director for Malay School* dan *Assistant Director for Chinese School*) di samping *Inspector of Tamil School* dan *Chief Inspector of English School*.

Di Negeri-Negeri Melayu Bersekutu (NNMB), pentadbiran dan pengurusan pendidikan perempuan diletakkan di bawah kawalan *Director of Education* dengan dibantu oleh *Inspector of School* dan juga *Assistant Director for Malay School*. Walau bagaimanapun, menjelang akhir tahun 1910-an wujud keperluan yang mendesak agar pentadbiran dan pengurusan pendidikan perempuan Melayu diletakkan di bawah seliaan *Lady Supervisor Malay Girls School*. Keperluan ini dilihat amat penting apabila pendidikan yang disediakan untuk anak-anak perempuan Melayu semakin mendapat sambutan. Tambahan pula terdapat desakan daripada Raja-raja Melayu dan juga golongan cendekiawan Melayu agar kerajaan British memberi lebih perhatian kepada pendidikan untuk anak-anak perempuan Melayu. Rentetan daripada itu juga kerajaan British mula memperkenalkan peraturan-peraturan tertentu terutamanya bagi kemasukan pelajar perempuan Melayu sama ada ke sekolah

Melayu ataupun sekolah Inggeris. Walau bagaimanapun, peraturan-peraturan ketat yang diperkenalkan oleh kerajaan British telah menyebabkan jumlah pelajar perempuan Melayu jauh lebih rendah berbanding dengan jumlah pelajar lelaki dan pelajar perempuan bangsa asing.

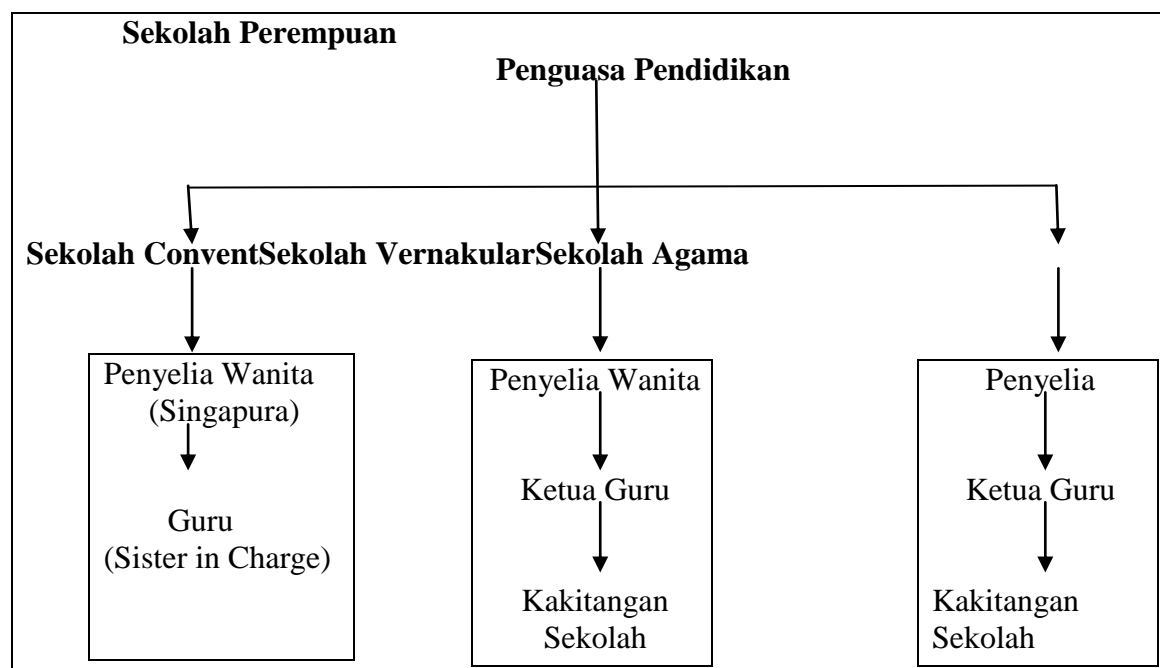
Pentadbiran Dan Pengurusan Pendidikan Perempuan Melayu Di NNMB

Perbincangan mengenai pentadbiran dan pengurusan bagi pendidikan perempuan Melayu di NNMB melibatkan penelitian terhadap struktur organisasi pentadbiran, pengurusan dan peraturan serta syarat-syarat kemasukan pelajar ke sekolah. Pentadbiran dan pengurusan pendidikan di Tanah Melayu telah bermula sejak tahun 1890 lagi.¹ Negeri Perak yang merupakan negeri penyumbang utama ekonomi British telah mempunyai *Inspector of School* seawal tahun 1890 lagi.² Manakala pada tahun 1897, NNMB telah menubuhkan Nazir sekolah-sekolah Persekutuannya (*Federal Inspector of School*) yang meliputi negeri Perak, Selangor, Negeri Sembilan dan Pahang.³ Sebelum penubuhan NNMB urusan pentadbiran pelajaran diletakkan di bawah kuasa Residen British di negeri masing-masing. *Federal Inspector of School* yang dilantik berperanan bagi memastikan struktur pentadbiran pelajaran di NNMB berjalan dengan baik di samping menyusun semula sebuah kanun pelajaran atau dikenali sebagai *Education Code* bagi menggantikan kanun-kanun yang sebelumnya wujud secara berasingan di empat negeri Melayu Bersekutu.

*...Education Code of 1899 as well as making Grant-in-Aid to schools dependent on general efficiency rather than on individual passes, also laid down a set of regulations and schemes of work for Malay Vernacular School, which in effect imposed on the four state Malay school systems, for the first time, a uniform curriculum and set of Standards.*⁴

Bagi pendidikan Melayu, sistem pentadbiran dan pengurusan di peringkat negeri diletakkan di bawah seliaan *Assistant Inspector Malay School* dengan dibantu oleh *Visiting Teacher, Head Teacher* dan *Assistant Clark*.⁵ Manakala, bagi pendidikan perempuan pula, ia diletakkan di bawah pengawasan *Superintendent Of Education* yang mengawasi tiga jenis sekolah perempuan iaitu Sekolah Convent (Inggeris), Sekolah Vernakular Melayu dan juga sekolah agama.⁶ Bagi Sekolah Convent (Inggeris), seorang *Lady Supervisor* dilantik mengawasi dan mentadbir sekolah-sekolah Inggeris yang terdapat di Tanah Melayu.

Di samping itu, dua jawatan Penyelia (*Supervisor*) juga turut dilantik bagi mentadbir sekolah perempuan Melayu dan sekolah agama. Kesemua Penyelia sekolah perempuan akan dibantu oleh Ketua Sekolah (*Head School*) dan juga staf sekolah.⁷ Pada peringkat awal, kesemua jawatan tertinggi dalam struktur pentadbiran pendidikan adalah dilantik dalam kalangan pegawai-pegawai British.⁸ Walau bagaimanapun, dalam persidangan Residen di Kuala Lumpur pada Oktober 1916, terdapat cadangan agar jawatan *Assistant Inspector Of School* dilantik dalam kalangan orang Melayu untuk memantau sekolah-sekolah Melayu yang semakin bertambah di Tanah Melayu.⁹ Walau bagaimanapun, cadangan berkenaan tidak dipersetujui oleh kerajaan British kerana mereka berpendapat bahawa orang Melayu masih memerlukan tunjuk ajar kerajaan British. Pandangan ini dinyatakan dengan jelas dalam persidangan Residen pada tahun 1916 seperti berikut: “*On the general question of inspection of Malay Schools by Malays, the Residents were unanimously of opinion that it was inexpedient to these school in Malay hand without European supervision.*”¹⁰

Rajah 1: Sistem Pentadbiran Dan Pengurusan Sekolah Perempuan Melayu Di NNMB

Sumber: Administration and Control dalam Chinese Vernacular Education In Malaya 1930 dalam C0 717/74/4 (No. Fail 72426).

Rajah 1, menunjukkan carta organisasi pentadbiran dan pengurusan sekolah-sekolah perempuan di Tanah Melayu yang menunjukkan bahawa jawatan *Superintendent of Education* merupakan jawatan tertinggi dengan dibantu oleh tiga penyelia bagi sekolah Inggeris, sekolah Melayu dan sekolah agama.¹¹ Penyelia (*Supervisor*) bagi ketiga-tiga jenis sekolah berkenaan dibantu oleh kumpulan guru (*Group Teacher*) yang akan menyelia 10 hingga 15 buah sekolah yang berhampiran. Manakala di peringkat sekolah pula akan diketuai orang Ketua Guru (*Head teacher*) dengan dibantu oleh guru penolong, guru pelatih dan juga *Pupil Teacher* (bagi sekolah perempuan Melayu). Guru-guru yang dilantik ini juga akan memainkan peranan tertentu mengikut kedudukan dan pangkat masing-masing. Kedudukan dan pangkat mereka ini juga adalah berdasarkan kelulusan yang mereka miliki.¹² Bagi sekolah agama, pentadbiran dan pengurusan sekolah diletakkan di bawah seliaan Majlis Agama Islam dan dipengerusikan sendiri oleh sultan bagi negeri berkenaan. Sebagai contoh, di Perak, sekolah agama di letakkan di bawah seliaan Sultan Perak.¹³

Jadual 1: Hierarki Guru Dan Tempat Bertugas

No	Taraf Guru	Tugas
1	Guru Pelatih (<i>Trained Teacher</i>)	Mengajar di sekolah
2	Guru Pembantu (<i>Assistant Teacher</i>)	Mengajar di sekolah
3	Ketua Guru (<i>Head Teacher</i>)	Mengurus di sebuah sekolah
4	Kumpulan Guru (<i>Group Teacher</i>)	Di sebuah sekolah khusus dan menyelia antara 10 hingga 15 buah sekolah yang berdekatan dengan sekolahnya
5	Guru Pelawat (<i>Visiting Teacher</i>)	Menyelia semua sekolah di sebuah daerah

Sumber: Annual Report on Education in the Federated Malay States for the year 1911 – 1933, Kuala Lumpur, Printed at the Federated Malay States Government Printing Office, 1912 – 1934.

Jadual 1 di atas menunjukkan hierarki guru-guru di sekolah Melayu termasuk gurugurusekolah perempuan Melayu. Walau bagaimanapun, bagi sekolah perempuan Melayu terdapat jawatan *Pupil Teacher* yang dilantik dalam kalangan pelajar perempuan Melayu lepasan darjah tiga atau empat sekolah Melayu. *Group Teacher* dan *Visiting Teacher* memainkan peranan penting untuk menyelia dan memastikan pembelajaran di sekolah perempuan Melayu berjalan dengan lancar. Seterusnya, pada tahun 1914, sebuah jabatan khusus untuk menyelia sekolah-sekolah perempuan Melayu telah ditubuhkan di Selangor apabila sekolah perempuan Melayu telah bertambah menjadi enam buah. Penubuhan Jabatan khusus ini adalah bertujuan untuk memudahkan melicinkan urusan penyeliaan sekolah perempuan yang semakin meningkat.

Dalam *Selangor Administration Report* pada tahun 1914 dilaporkan bahawa sebuah Jabatan Perempuan telah ditubuhkan di Setapak, Selangor. “*A new girls’ school was opened at Klang and a girls’ department was opened at Setapak. There are now six Malay girls’ in the state*”¹⁴ Manakala, pada tahun 1918, jawatan *Lady Supervisor Malay Girl’ School* (Penyelia Wanita Sekolah Perempuan Melayu) telah diwujudkan di Tanah Melayu. Pewujudan jawatan ini adalah atas cadangan R.O. Winstedt setelah kembali dari lawatannya di Jawa dan juga Filipina.¹⁵ Dalam laporan berkenaan, R.O Winstedt menyatakan, “*It is decided to recommend; (xiv) that it is desirable to obtain the service, on agreement for three years, of a Lady Supervisor when procurable.*”¹⁶ A.R. MacIver telah dilantik sebagai *Lady Supervisor of Malay Girl’ School* pada tahun 1919 sehingga 1924 bagi membantu melicinkan perjalanan dan pentadbiran sekolah-sekolah perempuan.¹⁷

Penubuhan *Girls Department*

Pada tahun 1919, jumlah pelajar perempuan Melayu di NNMB yang bersekolah di sekolah lelaki dan sekolah perempuan semakin meningkat.¹⁸ Oleh yang demikian, kerajaan British mencadangkan agar lebih banyak *Girls Department* diwujudkan untuk memudahkan urusan pemantauan dan penyeliaan pelajar-pelajar perempuan. Sehubungan itu, pada tahun 1919, *Girls Department* telah ditubuhkan di dua buah sekolah lelaki Melayu dan sebuah sekolah perempuan Melayu di Kuala Lumpur. Penubuhan jabatan ini telah memudahkan proses pemantauan yang dibuat oleh *Lady Supervisor Malay Girl’s School* ke atas pelajar-pelajar perempuan sama ada di sekolah lelaki ataupun sekolah perempuan.¹⁹ Walau bagaimanapun, jumlah *Girls Department* yang ditubuhkan adalah terlalu sedikit jika dibandingkan dengan jumlah pelajar perempuan yang semakin meningkat terutamanya di sekolah lelaki.

Selain itu, A.R. MacIver yang telah dilantik menjadi *Lady Supervisor of Malay Girl’ School* pada tahun 1919 juga dilihat banyak terlibat dalam memberi semangat, sokongan dan galakan kepada anak-anak perempuan Melayu untuk mendapatkan pendidikan. Selepas bersara pada 1924, beliau telah menyarankan agar pendidikan kepada kanak-kanak perempuan dilakukan dengan lebih serius dan mata pelajaran tertentu perlu diperkenalkan. Tujuannya adalah bagi membolehkan mereka melakukan kerja rumah dan mengisi masa lapang dengan perkara yang bermanfaat. F.J. Morten, *Director Of Education* dalam laporannya pada 13 Ogos 1933 menyatakan bahawa:

*A Lady Supervisor was appointed in 1919, not to inspect but to make herself familiar with the lives of Malay women and to interest them in advantages of education. This was admirably carried out by Miss McIver, who held office from 1919-1924.*²⁰

Di samping itu, R.O. Winstedt (*Acting Director of Education S.S and F.M.S*) turut memperluaskan mata pelajaran jahitan, masakan dan anyaman sebagai mata pelajaran di sekolah perempuan.²¹ Pada tahun 1924, jawatan *Assistant Supervisor Malay Girl’s School*

diwujudkan di negeri Perak dan Selangor bertujuan untuk memantau sekolah-sekolah perempuan di negeri-negeri berkenaan. Bagi negeri Selangor, *Assistant Supervisor* merupakan seorang guru perempuan Melayu iaitu Cik Tom Bte Abdul Razak yang mempunyai pengalaman mengajar di sekolah Inggeris dan juga sekolah Melayu.²² Beliau merupakan guru perempuan Melayu yang pertama memegang jawatan berkenaan.

*The chief item of interest was the appointment of two group teachers, or Assistant Supervisor in Perak and Selangor. These Assistant Supervisor, of whom one is the daughter of a Selangor Chief, have both had considerable experience of teaching in English School, and their work in the Malay School should prove of great value.*²³

Setahun kemudiannya iaitu pada tahun 1925, jawatan *Assistant Supervisor* telah diwujudkan untuk menyelia sekolah-sekolah perempuan di Pulau Pinang dan Singapura. Tujuannya adalah untuk memastikan mata pelajaran yang diperkenalkan tersebut dapat berjalan dengan lancar.²⁴ Pada tahun berikutnya, jawatan *Assistant Supervisor* ini telah diperluaskan ke negeri-negeri lain di Tanah Melayu. Pada tahun 1927, *Lady Supervisor Malay Girls Schools* yang dibantu oleh *Assistant Supervisor* telah mempelbagaikan teknik jahitan dan sulaman di sekolah-sekolah perempuan bersesuaian dengan budaya masyarakat Melayu. *Lembaga Melayu* pada 22 Mac 1928 menggambarkan bahawa mata pelajaran di sekolah perempuan Melayu mula dipelbagaikan bersesuaian dengan budaya dan adat masyarakat Melayu.

... pelajaran yang diajar ialah membaca, menulis Bahasa Melayu, ilmu alam, kira-kira, karangan dan ilmu Bahasa Melayu, menjahit, menekat, menyulam, mencucuk atau menekat hampar, membuat tajuk-tajuk bunga rampai, menebuk pakaian, menebuk parada dan lain-lain. Kebanyakan jahitan mereka itu ialah membuat pakaian cara Melayu dan alat-alat yang digunakan oleh orang-orang Melayu. Jahitan itu baharu jua dapat ditekunkan dalam tahun 1927 iaitu semenjak sekolah-sekolah perempuan itu diserahkan kepada jagaan dan tadbir penyelia sekolah-sekolah perempuan.²⁵

Pengenalan Peraturan Dan Undang-Undang

Selain organisasi pentadbiran pendidikan, pengurusan dan pentadbiran juga melibatkan pelaksanaan peraturan dan undang-undang yang berkaitan dengan pendidikan wanita. Dalam aspek ini, penelitian dibuat berkenaan peraturan kemasukan pelajar perempuan Melayu ke sekolah vernakular Melayu dan ke sekolah perempuan Inggeris. Selain itu, perbincangan juga meliputi peraturan pakaian bagi pelajar-pelajar perempuan di sekolah-sekolah Melayu dan juga di sekolah-sekolah perempuan Inggeris.

Pada dasarnya adalah menjadi tanggungjawab kerajaan British untuk menyediakan pendidikan asas kepada orang Melayu.²⁶ Walaupun tidak dinyatakan secara khusus berkenaan pendidikan kepada anak-anak perempuan tetapi istilah anak-anak Melayu yang digunakan adalah melibatkan kanak-kanak lelaki dan perempuan. Situasi ini juga bertepatan dengan dasar kerajaan British untuk memberikan pendidikan percuma kepada semua kanak-kanak di Tanah Melayu.²⁷ Oleh sebab yang demikian, tiap-tiap pelajar Melayu sama ada lelaki atau perempuan tidak dikenakan apa-apa bayaran. Kemasukan mereka ke sekolah tidak akan ditolak, kecuali jika ada sebab tertentu seperti kanak-kanak yang berpenyakit yang berkemungkinan berjangkit atau berbahaya kepada kanak-kanak lain, kanak-kanak yang keluar daripada sekolah lain yang gagal menunjukkan surat kenyataan keluar sekolah dan tidak mempunyai tempat yang mencukupi.²⁸ Walau bagaimanapun, undang-undang wajib ke

sekolah (*Compulsory Education*) yang diperkenalkan oleh kerajaan British hanya melibatkan anak-anak lelaki sahaja. Menurut peraturan berkenaan, ibu bapa yang tinggal dalam lingkungan dua batu dari sekolah akan dikenakan tindakan jika anak lelaki yang dalam lingkungan usia tujuh dan dua belas tahun tidak disekolahkan.²⁹ Selain itu, kanak-kanak yang memasuki sekolah-sekolah Melayu perlu mematuhi peraturan khas mengenai syarat-syarat minimum (umur) untuk kemasukan ke darjah satu sehingga darjah lima.³⁰

Sebelum tahun 1916, darjah tertinggi bagi sekolah-sekolah Melayu adalah berbeza mengikut negeri. Namun demikian, secara umumnya darjah tertinggi bagi sekolah Melayu adalah darjah lima. Bagi sekolah-sekolah perempuan pula, darjah tertinggi adalah darjah tiga dan di sesetengah negeri pula adalah sehingga darjah empat atau lima. Pada tahun 1916, R.O. Winstedt mencadangkan agar tempoh persekolahan bagi sekolah vernakular Melayu di kurangkan kepada empat tahun sahaja.³¹ Walau bagaimanapun, dalam Laporan Memorandum Jawatankuasa Pelajaran Kolonial bagi NNMB dan NNS pada tahun 1935, tempoh masa pembelajaran di sekolah-sekolah vernakular di Tanah Melayu telah ditetapkan seperti berikut:

- I. 5 tahun untuk Sekolah Vernakular Melayu (Hanya peringkat Rendah)
- II. 6 tahun untuk Sekolah Vernakular China (Peringkat Rendah)
- III. 6 tahun untuk Sekolah Vernakular Tamil³²

Jadual 2 di bawah menunjukkan had umur pelajar berdasarkan darjah yang telah ditetapkan oleh kerajaan British bagi kemasukan pelajar ke sekolah Melayu.

Jadual 2: Jadual Menunjukkan Darjah I Hingga VI Mengikut Peringkat Umur Tertentu

No	Darjah	Peringkat Umur Murid
1	Darjah I	Tidak lebih daripada 7 tahun
2	Darjah II	Tidak lebih daripada 8 tahun
3	Darjah III	Tidak lebih daripada 9 tahun
4	Darjah IV	Tidak lebih daripada 10 tahun
5	Darjah V	Tidak lebih daripada 11 tahun
6	Darjah VI	Tidak lebih daripada 12 tahun

Sumber: *Regulation or Malays Vernacular Education in the Straits Settlement*, (Second and Revised Edition), Singapore: Government Printing Office, 1936 dalam P/JP 4/1936,

Namun demikian, pada tahun 1936, tempoh persekolahan bagi sekolah vernakular Melayu telah dinaikkan daripada lima tahun kepada enam tahun.³³ Selain peraturan berkenaan, pelajar-pelajar perempuan Melayu yang ingin memasuki sekolah Melayu juga mesti mengemukakan surat pendaftaran kelahiran untuk tujuan pendaftaran. Oleh itu, Guru Besarakan memastikan setiap pelajar yang didaftarkan mempunyai surat pendaftaran kelahiran (Sijil Kelahiran). Selain surat pendaftaran kelahiran, lain-lain kenyataan tidak boleh dijadikan bukti yang sah untuk menentukan umur kanak-kanak berkenaan.³⁴ Kanak-kanak perempuan yang ingin memasuki sekolah Melayu sama ada sekolah lelaki atau perempuan juga mestilah berumur tidak lebih daripada 12 tahun.

Selain syarat kemasukan ke sekolah Melayu, pelajar perempuan Melayu yang ingin memasuki sekolah perempuan Inggeris juga dikenakan syarat-syarat yang ketat. Pada peringkat awal sekolah perempuan Inggeris didirikan untuk memberi pelajaran kepada anak-anak perempuan pentadbir Inggeris, kerabat raja Melayu, golongan bangsawan Melayu, pemimpin masyarakat serta anak-anak buruh Cina dan India yang tinggal di kawasan-kawasan bandar. Pada asasnya, pendidikan Inggeris adalah terbuka kepada semua kaum atau dikenali sebagai *Free School*.³⁵ Namun demikian, peluang untuk anak-anak perempuan Melayu

mendapatkan pendidikan Inggeris agak terhad terutamanya bagi mereka yang tinggal di kawasan pendalaman. Selain itu, syarat-syarat yang ketat juga dikenakan kepada anak-anak perempuan Melayu yang ingin memasuki sekolah Inggeris.³⁶

Pelajar-pelajar Melayu yang ingin memasuki sekolah Inggeris mestilah berumur tidak lebih dari 11 tahun dan telah lulus darjah empat bagi pelajar lelaki dan bagi pelajar perempuan pula mesti lulus darjah tiga sekolah Melayu.³⁷ Mereka juga perlu memperoleh kelulusan cemerlang dalam peperiksaan dan juga lulus temu duga kemasukan ke sekolah Inggeris. Di samping itu, pelajar-pelajar sekolah Melayu yang ingin memasuki sekolah Inggeris juga perlu memasuki *Special Malay Classes* untuk membolehkan mereka menguasai bahasa Inggeris terutama bahasa Inggeris komunikasi dan juga penulisan. Setelah tamat dua tahun di *Special Malay Classes*, mereka akan dimasukkan ke Standard IV sekolah Inggeris.³⁸

Menurut Laporan Tahunan Jabatan Pendidikan Selangor pada tahun 1919, jumlah pelajar perempuan Melayu yang belajar di sekolah Inggeris di Selangor adalah seramai 14 orang iaitu lima orang di Convent School, lapan orang di Methodist Girl's School dan seorang di St. Mary's School.³⁹ Pada tahun 1920, jumlah pelajar perempuan Melayu yang bersekolah di sekolah Inggeris di NNMB adalah seramai 44 orang berbanding 535 orang bangsa Eropah, 876 orang Cina dan 456 orang India.⁴⁰ Sehingga tahun 1920, hanya terdapat 2.2 peratus sahaja pelajar perempuan Melayu yang berpeluang belajar di sekolah Inggeris. Jadual 3 di bawah menunjukkan dengan jelas jumlah pelajar perempuan berdasarkan bangsa di NNMB yang belajar di Sekolah Inggeris pada tahun 1920. Berdasarkan jadual berkenaan, jumlah tertinggi pelajar perempuan di Sekolah Inggeris ialah pelajar Cina dan yang paling sedikit atau terendah ialah pelajar perempuan Melayu.

Jadual 3: Jumlah Pelajar Perempuan Mengikut Bangsa Di Sekolah Inggeris Di NNMB Pada Tahun 1920

Pelajar Perempuan/ Bangsa	Perak	Selangor	N. Sembilan	Pahang	Jumlah Keseluruhan
Eropah & Erusian	201	227	54	3	535
Melayu	15	25	2	2	44
Cina	339	475	58	4	876
India	170	240	39	7	456
Lain-lain	28	21	5	1	55
Jumlah	753	1 038	158	17	1 966

Sumber: *Federated Malay States Annual Report for 1920*, Kuala Lumpur: Printed at the Federated Malay States Government Printing Office, 1921. Appendix III.

Lebih rumitkan apabila syarat-syarat yang dikenakan ke atas pelajar-pelajar perempuan Melayu untuk memasuki sekolah Inggeris adalah ditentukan oleh budi bicara Residen British bagi negeri masing-masing. Peraturan yang ditetapkan hanyalah panduan yang tidak semestinya diikuti oleh Residen. Pada tahun 1924, Setiausaha Residen Selangor telah menaikkan tahap umur pelajar perempuan yang ingin memasuki Inggeris daripada lulus darjah tiga kepada lulus darjah limasekolah Melayu. Sebagai contoh pada 22 Januari 1924, M.I.Maidin telah menulis surat kepada Setiausaha Residen Selangor supaya memberikan pendidikan percuma kepada seorang sepupunya (perempuan) yang ingin memasuki sekolah Inggeris. Setiausaha Residen Selangor telah menjawab surat berkenaan dengan menyatakan:

*In reply to your letter dated the 22nd Januari 1924 asking for free schooling to Aminah binti Mohamed Kassin, I am directed to inform you that she should pass the Vth Standard before she leaves the vernacular school; when she has done so the question of the grant of free schooling in an English school can be considered.*⁴¹

Walau bagaimanapun, syarat-syarat berkenaan adalah bertentangan dengan *Education Code II* (Regulation for Aided English School in the F.M.S) pada tahun 1925, yang menyatakan dengan jelas bahawa murid-murid Melayu yang ingin memasuki sekolah Inggeris mestilah mempunyai syarat-syarat seperti:

Section 16 (ii) and (iv) should be amended as follows:-

Section 16 (ii) “the pupil, if a boy, must have passed Standard IV or V, and **if a girls, Standard II or III** in a Malay Vernacular School”.

Section 16 (iv) “the pupil must pass a medical examination provided that unless a lady medical officer can conduct it the examination may be remitted in the case of girls.”⁴²

Hal ini menyebabkan agak sukar pelajar perempuan Melayu memasuki sekolah perempuan Inggeris. Sehingga tahun 1938, jumlah pelajar perempuan Melayu di NNMB yang bersekolah di sekolah Inggeris hanyalah seramai 367 orang berbanding 3 048 orang Cina dan 1 750 India.⁴³ Walau bagaimanapun, dalam Laporan Tahunan Pendidikan bagi NNS dan NNMB pada tahun 1938 melaporkan bahawa sehingga tahun 1938, masih belum wujud *Special Malay Classes* untuk pelajar perempuan Melayu. Pelajar-pelajar perempuan yang memasuki sekolah Inggeris juga perlu menunjukkan kebolehan akademik yang luar biasa yang mengatasi pelajar-pelajar dari kaum lain di dalam kelasnya. Keadaan ini bermaksud bahawa hanya pelajar perempuan Melayu yang betul-betul berkebolehan sahaja berpeluang untuk belajar di sekolah Inggeris. Dalam Laporan Tahunan Pendidikan pada tahun 1938, W.Lineham (*Director of Education Straits Settlements and Advisor on Education, Malay States*) menyatakan:

*There were no Malay Special Classes for girls similar to these for the boy because the number involves did not warrant forming these classes but the Malay girls were given special attention so that they would be able to take their place in the higher classes at an age not markedly beyond that of the girls of other race who go to the English school without any preliminary vernacular education.*⁴⁴

Peraturan Pakaian Seragam Murid Perempuan Melayu

Selain peraturan kemasukan pelajar ke sekolah, terdapat juga peraturan berkenaan pakaian pelajar perempuan sama ada ke sekolah Melayu, sekolah Inggeris dan juga kolej. Pada peringkat awal tidak ada garis panduan yang khusus dari segi pakaian seragam pelajar perempuan Melayu di sekolah-sekolah Melayu. Kanak-kanak perempuan Melayu boleh memakai apa sahaja pakaian tradisi Melayu atau pakaian lain asalkan bersesuaian untuk ke sekolah.⁴⁵ Pakaian seragam sekolah bagi pelajar-pelajar perempuan Melayu pada abad ke-19 dapat dilihat melalui Gambar 1. Merujuk kepada gambar berkenaan pelajar perempuan Melayu memakai kasut, baju kurung berwarna cerah, kain sarung dan berselendang. Terdapat seorang pelajar perempuan yang memakai skirt putih yang agak labuh sehingga ke bawah lutut.

Gambar1: Sekolah dan Pelajar Perempuan Melayu Di Sekolah Perempuan Melayu Teluk Belanga, Singapura (1885)

Sumber: National Archives of Singapore.

Walau bagaimanapun, peraturan pakaian pelajar perempuan Melayu telah sedikit berubah terutamanya pada tahun 1920-an dan 1930-an. Apa yang dipentingkan adalah pakaian yang sesuai dan sopan. Peraturan pakaian pelajar perempuan Melayu buat kali pertama dikesan apabila Ibu Zain membuka Sekolah Perempuan Melayu Pasuh Jaya di Negeri Sembilan pada tahun 1920.⁴⁶

Budak-budak mesti pakai seluar dalam. Yang besar, ajar buat skirt dan pakai lagi, takut kain tu jarang. Sekolah tu ada dua bahagian, satu pagi dan satu petang. Kalau pakai kain gelombang barat, bajunya mesti kurung. Ada pula yang kain tutup, pakai baju kebaya.⁴⁷

Sehingga tahun 1938, tidak ada pakaian seragam khusus bagi murid-murid perempuan atau lelaki Melayu di sekolah Melayu. Walau bagaimanapun, terdapat sesetengah sekolah di Perak dan Selangor yang mempunyai pakaian seragam (*uniform*) sekolah tersendiri. Namun demikian, peraturan ini bukanlah peraturan yang mesti dipatuhi kerana pakaian yang ditekankan ialah pakaian tradisional orang Melayu dan bagi perempuan adalah pakaian yang sopan. Pihak sekolah juga akan membuat pemeriksaan terhadap pakaian, rambut dan kuku pelajar perempuan bagi memastikan mereka sentiasa menjaga kebersihan.⁴⁸ Pada kebiasaannya murid lelaki akan memakai seluar hitam pendek, baju putih manakala bagi perempuan pula memakai baju kebaya putih atau biru dengan kain sarong dan selendang yang bersesuaian.⁴⁹

*Most of the school in the state have succeeded in getting their pupils to put on uniform dress, the boys usually wearing khaki or black shorts, white shirts and black caps, and the girls white or blue kebaya, with sarong and selendang to match.*⁵⁰

Walaupun bagaimanapun, pakaian seragam sekolah bagi pelajar perempuan sekolah-sekolah Inggeris agak berbeza dengan sekolah Melayu. Bagi murid perempuan sekolah Inggeris biasanya mereka memakai skirt pendek dan baju kemeja lengan pendek yang berwarna putih. Skirt yang dipakai biasanya skirt yang agak ketat dan bagi orang Melayu

pakaian sebegitu agak tidak sopan. Pakaian seperti ini bukan sahaja dipakai oleh pelajar perempuan sekolah Inggeris tetapi juga dipakai oleh kebanyakan guru-guru perempuan sekolah Inggeris. Menurut Sulaiman Abdul Hadi bin Mohd. Nor, iaitu bapa kepada Ibu Zain pakaian pelajar-pelajar perempuan di Kolej Guru di Bandar Hilir Melaka adalah seperti berikut:

...anak-anaknya pakai kain senteng sekolah, nampak paha, kita pula suruh anak-anak kita pula...perempuan-perempuan dia tak ada aurat, kita dah baca Quran. Kita tahu titah perintah Tuhan yang orang perempuan ada auratnya. Habis anak-anak perempuan, awak tengoklah tu yang pakai uniform tu, sampai hujung-hujung paha dia macam batang pisang keluar.⁵¹

Dalam Laporan Tahunan bagi Negeri Sembilan pada tahun 1938, dinyatakan bahawa pakaian seragam pelajar perempuan Melayu ialah baju kebaya putih dengan kain sarung berwarna biru. Namun bagi sekolah-sekolah yang di pendalaman peraturan ini bukanlah satu kemestian kerana pelajar-pelajar akan memakai pakaian mengikut kemampuan dan kesesuaian mereka. Sebagai contoh, pelajar perempuan di sebuah sekolah di pendalaman Negeri Sembilan memakai baju dan seluar yang disesuaikan dengan budaya masyarakat Jawa.

*Most of them are dressed in neat uniform consisting of short and shirt in the case of boy and a white kebaya and blue sarong in the case of girls. (it was surprising to find in one school in an out of the way district a girl also dressed in shirt and short, but she proved to be of Javanese extraction and it is not probable that Malay opinion would countenance such an innovation at present).*⁵²

Sehingga tahun 1941, pakaian seragam sekolah bagi murid perempuan masih sama dengan tahun-tahun sebelumnya. Walau bagaimanapun, amat jarang dan agak luar biasa sekiranya ada murid-murid perempuan Melayu yang memakai skirt pendek dengan baju kemeja lengan pendek kerana pakaian sebegitu adalah bertentangan dengan adat tradisi dan agama Islam. Apa yang dipentingkan ialah pakaian yang dipakai oleh pelajar perempuan Melayu mestilah selesa dan bersesuaian dengan adat dan agama orang Melayu.

Kesimpulan

Secara kesimpulannya, pentadbiran dan pengurusan pendidikan perempuan Melayu pada peringkat awal penubuhan NNMB adalah tidak teratur dan tidak konsisten. Kerajaan British juga dilihat lambat bertindak untuk memperbaiki pentadbiran dan pengurusan pendidikan perempuan Melayu. Keadaan ini dapat dilihat melalui tindakan kerajaan British yang lambat mewujudkan jawatan *Lady Supervisor Malay Girls School* dan *Girl Department* di NNMB. Selain itu, peraturan-peraturan yang ketat juga dikenakan kepada pelajar-pelajar perempuan Melayu untuk memasuki Sekolah Inggeris. Keadaan ini telah memberi kesan buruk terhadap perkembangan pendidikan perempuan Melayu terutamanya di NNMB.

Tindakan ini dilihat selari dengan pendapat kerajaan British bahawa pendidikan untuk anak-anak perempuan Melayu tidak mendatangkan pulangan dari segi ekonomi. Walaupun terdapat beberapa perubahan yang dibuat oleh kerajaan British untuk memperbaiki sistem pendidikan perempuan Melayu, namun usaha berkenaan dibuat secara tidak bersungguh-sungguh. Tindakan yang dibuat hanya untuk mengaburi mata orang Melayu supaya menganggap kerajaan British bersikap pro Melayu. Namun demikian, menjelang tahun 1920-

an sehingga 1941, gerakan kesedaran oleh golongan cendekiawan Melayu telah menyedarkan orang Melayu dan juga kerajaan British untuk memberi lebih perhatian terhadap pendidikan anak-anak perempuan Melayu.

Nota

- ¹ CO 574/59, *Annual Report on Education in the F.M.S for the year 1930*, hlm.431 dalam *Supplements to the F.M.S Government Gazette 31th July 1931*.
- ² Lihat CO 576/1, *Annual Report for the year 1901 on the Federated Malay States* by the Resident-General (W.H. Treacher) dalam *Annual Report by Resident General 1896-1906*, hlm. 18, *The vernacular schools increased in number annually, and in 1890 an Inspector of School was appointed for the state of Perak*. Lihat juga CO 576/60, *Annual Report on Education in the Federated Malay States for the year 1937*, hlm. 6. *Perak, the premier state of the Federation, had an Education Department with a Schoolmaster as Inspector of School as early as 1890*.
- ³ Awang Had Salleh, *Pelajaran dan Perguruan Melayu di Malaya Zaman British*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka, 1974, hlm. 7. Lihat juga Ho Seng Ong, *Education For Unity In Malaya*, Malayan Teachers' Union, Pulau Pinang, 1952., hlm. 41. Lihat juga Jagjit Singh Sindhu, *Administration in the Federated Malay States 1896-1920*, East Asia Historical *Monograf*, Kuala Lumpur, Oxford University Press, 1980, hlm. 47. Pada tahun 1897 seorang pegawai British telah dilantik sebagai *Inspector of Scholl* bagi Negeri-negeri Melayu Bersekutu. *In 1896 the Colonial Office appointed a number of Federal Officers whose duties were meant to transcend narrow states boundaries. The original pelan had been to appoint eleven such officer each in charge of a department but in the first years of Federation only seven were selected: they were the ..., Inspector of School, J. Driver, was appointed in 1897*.
- ⁴ Rex Stevenson, *Cultivators and Administrators: British Educational Policy Toward the Malays, 1875-1906*, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1975, hlm. 96.
- ⁵ Gwee Yee Hean, *150 Years of Education in Singapore: TTC Publication Board Teachers' Training College*, 1969, hlm. 145.
- ⁶ CO 717/74/4, Chinese Vernacular Education in Malaya. Dalam laporan berkenaan pentadbiran dan pengurusan sekolah perempuan di Tanah Melayu dibahagikan kepada dua iaitu pentadbiran dan pengurusan Sekolah Vernakular Perempuan Melayu dan pentadbiran dan pengurusan Sekolah Agama. Bagi Sekolah Agama, satu jawatankuasa perlu dibentuk bagi menentukan bentuk pengajaran dan sukatan yang akan digunakan).
- ⁷ Lihat *Education Code For The Straits Settlements* (Approved by The Governor in Council on the 16th March 1908), Singapore, Printed at the Government Printing office, 1908, hlm.3. *Its shall be the duty of the inspecting Officer to pay frequent visits without notice to all Aided Schools. He should on all occasions record what he has observed, and nat matters requiring attention in the school dairy, and forward a copy of his minutes to the Director of Education. He should carefully check the attendance registers, and the Principal's summary af attendance whenever he visit a school and nay irregularity in the registers should be reported to the Director of Education*.
- ⁸ Lihat SEL;SEC 6027/1916, R.G's No. 4497/Report by Mr. R.O. Winstedt on Vernacular and Industrial Education in Java and in Philippine Island 13.12.1916. 1916. Sebelum tahun 1917, penyelia bagi sekolah perempuan ialah penyelia lelaki, tetapi pada tahun 1917, R.O. Winstedt telah mencadangkan agar diwujudkan jawatan Penyelia

Perempuan bagi Sekolah Perempuan Melayu sekembalinya dari lawatan di Jawa dan Filipina pada tahun 1917.

⁹ FCO 141/16635 (Ch.so.1101/18), *Conference of Resident at Kuala Lumpur, Selangor, October 1916* dalam Federated Malay States, 1916, yang dihadiri oleh Sir A.H. Young (High Commissioner), Sir E.C. Brockma (Chief Secretary), Mr.R.G. Watson (Perak), Mr. E.G.Badrick (Selangor), Mr. A.H. Lemon (Negeri Sembilan) dan Mr. C.W.C. Parr (Pahang).

¹⁰ *Conference of Resident at Kuala Lumpur, Selangor, October 1916.*

¹¹ CO 717/74/4 (No. Fail 72426). Sebelum tahun 1926, jawatan tertinggi dipegang oleh Pengarah Jabatan Pelajaran bagi Negeri-negeri Selat dan Negeri-negeri Melayu Bersekutu yang merupakan seorang pegawai yang bertaraf *timescale*. Walau bagaimanapun disebabkan oleh perkembangan yang kompleks dalam pendidikan di Tanah Melayu beberapa pegawai telah dilantik bagi membantu pegawai tertinggi. Antara jawatan baharu yang diwujudkan ialah jawatan *Inspector of School, Supervisor* dan *Visiting Teacher*. Lihat Administration And Control dalam Chinese Vernacular Education In Malaya 1930, hlm. 3.

¹² CO 717/119/1, *Annual Report on the Education Department for the year 1935*, hlm. 105.

¹³ CO 717/53/14, Fail No. C.F.20671, Education Policy in Malaya 1926, hlm.13.

¹⁴ *Selangor Administration Report for the year 1914*, hlm. 17.

¹⁵ Lihat Francis Wong Hoy Kee dan Ee Tiang Hong, *Education in Malaysia*, Kuala Lumpur, Heinemann Educational Book (Asia) Ltd, 1975, hm. 17. Lihat juga CO 439/3, Laporan Winstedt 1916, dibuat setelah beliau melawat Jawa dan Filipina. Antara cadangan laporan beliau adalah melantik seorang Penyelia Wanita (*Lady Supervisor*) bagi memantau sekolah-sekolah perempuan Melayu di Tanah Melayu.

¹⁶ Lihat C.S.O 4497/1916, PK: SEC 641/16, SEL:SEC 6027/1916, N.S: SEC 3533/1916, PHG: SEC 1919/1916, Conference of Resident, 10th May.1917, Report by Mr. R.O. Winstedt on Vernacular and Industrial Education in Java and in Philippine Island.

¹⁷ CO 574/29, *Perak Administration Report for the Year 1920* dalam Federated Malay States Annual Report for 1920, hlm7. *The visits of the newly appointed Lady Supervisor have much improved the standard of Malay Girls' schools*. Lihat Juga CO 574/29, Federated Malay States, Annual Report On Education for the Year 1920, dalam *Supplements to the F.M.S. Government Gazette, July 15, 1921*, hlm.8. *The appointed of Lady Supervisor has stimulated the teacher in Malay Girls, School especially in the study of needlework*.

¹⁸ Menurut Laporan Tahunan Pendidikan bagi Negeri-negeri Melayu Bersekutu pada tahun 1919, terdapat 1,361 orang pelajar perempuan berdaftar di Perak, 131 orang di Selangor, 104 orang di Negeri Sembilan dan 30 orang di Pahang. Lihat CO 574/26, *Annual Report on Education in the F.M.S for the year 1919* (Table of all School and Pupils Under Government Supervision, Appendix II).

¹⁹ SEL.SEC, Fail.No.0978/1920, Inspector of School Selangor, *Annual Report 1919, Education Department Selangor*, hlm. 12.

²⁰ CO 273/593/3, Fail N0.13167, 1933, Training Centre For Malay Women Teachers, Extract from minutes of 49th meeting of the Advisory committee on Education in the colonies held on 21th December 1933. Laporan ditulis oleh F.J. Morten, Director Of Education, 13th August 1933, hlm.15.

²¹ CO 574/29, *Annual Report on Education in the federated Malay States for the year 1920* dalam *Supplements to the "F.M.S Gazette" 15 July, 1921*, by R.O. Winstedt (Acting Director of Education S.S and F.M.S), hlm.7.

- 22 *Assistant Supervisor Malay Girls School* yang pertama dalam kalangan wanita Melayu ialah Cik Tom bte Dato' Setia Abdul Razak dilahirkan di Sabak Bernam, Selangor pada 11 Januari 1904. Cik Tom mendapat pelajaran di Kuala Lumpur sehingga lulus *Junior Cambridge* dalam tahun 1926 dan merupakan wanita Melayu Pertama di negeri Selangor mencapai pelajaran ke peringkat tersebut. Pernah menjadi Guru Besar, Penolong Penyelia dan Penyelia Sekolah-sekolah perempuan Melayu dari tahun 1923 sehingga 1965. Lihat Biografi Wanita Malaysia, Kuala Lumpur: Penerbit Pertiwi, 1983, hlm. 157-158. Lihat juga *Majalah Guru*, September, 1936.
- 23 CO 574/41, *Annual Report on Education in The Federated Malay States for the year 1924*, (Lady Supervisor Malay Girl's School Report) dalam *Supplement to the F.M.S. Government Gazette*, 10 Julai 1925, hlm. 15.
- 24 CO 576/30, *Annual Report on Education in Federated Malay States for the year 1925* dalam *Federated Malay States Annual Report for 1925*, hlm. 15.
- 25 'Seruan Kepada Murid-murid Perempuan', *Lembaga Melayu*, 22 Mac 1928, hlm. 3.
- 26 CO 717/60/15 (Fail No. 52408), Education Policy in Malaya 1928, hlm.8. Dalam Polisi Pendidikan British pada tahun 1928 menyatakan dengan jelas bahawa pendidikan asas yang diberikan kepada orang Melayu adalah di bawah tanggungjawab kerajaan British. *There are Malay vernacular school giving instruction in reading, writing, arithmetic, simple geography and history, manual work and school gardening. These are entirely controlled and paid for by Government.*
- 27 Lihat *Federated Malay States, Code for Grant-in-Aid School and Department Instructions to Inspecting Officer 1908*, hlm1. Lihat juga *Education Code for the Straits Settlements* (Approved by the Governor in Council The 16th March, 1908, hlm 1.
- 28 CO 717/53/14, (Fail No. C.F. 20671), Education Policy 1926, Malay States 6 November 1926, hlm. 1. *Free Compulsory Elementary Education in the vernacular for native of the country, e.g. Malays.*
- 29 Loh Fook Seng Philip. *Seeds of Separatism; Educational Policy in Malaya 1874-1940*, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1975, hlm. 122.
- 30 CO 717/119/1, Memorandum on the Note by Advisory Committee on Education in the Colonies on Federated Malay States and Straits Settlements Report for 1935 dalam Education Report 1935. Memorandum berkenaan dinyatakan bahawa darjah tertinggi bagi Sekolah Vernakular Melayu adalah sehingga darjah lima berbanding darjah enam bagi Sekolah Vernakular Cina dan Tamil.
- 31 Lihat SEI.SEC 6027/1916. R.G's No. 4497/1916, Conference of Resident, 1917, Abstract of Proceeding, Kuala Lumpur, 10th May, 1917, hlm. 1 dalam Report bt Mr. R.O. Winstedt on Vernacular and Industrial Education in Jawa and the Philipine Islands.
- 32 CO 717/119/1, Fail No. 51668, Memorandum on the Notes by Advisory Committee on Education in the Colonies on Federated Malay States and Straits Settlements Report for 1935, Enclosure No.1.
- 33 *Regulation or Malays Vernacular Education in the Straits Settlement*, (Second and Revised Edition), 1936.
- 34 Lihat Abdullah Bin Abdul Rahman, Perkembangan Sekolah-Sekolah Kelantan Antara Tahun-Tahun 1904 – 1941, Dengan Perhatian Khusus Kepada Sekolah-Sekolah Vernakular Melayu, Latihan Ilmiah, Universiti Malaya, Kuala Lumpur, 1973, hlm. 86. Lihat juga *Regulation or Malays Vernacular Education in the Straits Settlement*, (Second and Revised Edition), 1936.
- 35 Lihat *Perak Administration Report for the year 1925*, hlm. 11. *Free place in English Schools were provided for Malays who were desirous of studying English after passing standard IV in a Malay School* dalam *Federated Malay States Annual Report for the*

- year 1925, by W.George Maxwell (Chief Secretary to Government, F.M.S) dalam CO 576/60.
- ³⁶ J.M. Gullick, *Malaya*, London: Ernest Benn Limited, 1964, hlm. 205.
- ³⁷ Walau bagaimanapun pada tahun 1922, pelajar lelaki Melayu di Perak yang lulus darjah tiga juga diberi keistimewaan untuk memasuki Sekolah Inggeris. Lihat CO 574/35, *Perak Administration Report for the year 1922*, hlm.8 dalam *Supplements to the F.M.S Government Gazette, 13 July, 1923. The privilege of free education in English Schools is given to selected Malay boy is suitable age as soon as they pass Standard III a Malay schools.*
- ³⁸ CO 439/4, *Selangor Administration Report for the Year 1927*, Kuala Lumpur: Printed at the Federated Malay States Government Printing Office, 1928, hlm.19. *Intensive training for two years in the English language, special emphasis being laid on the spoken language. At the end of two years in these special classes they Malay boys(girls) of average ability is fit to join the ordinary Standard IV of the English School.*
- ³⁹ SEL.SEC, 0978/1920, Annual Report 1919, Education Department Selangor.
- ⁴⁰ Lihat *Federated Malay States Annual Report for 1920*, Kuala Lumpur: Printed at the Federated Malay States Government Printing Office, 1921. Appendix.III.
- ⁴¹ SEL.SEC, 436/1924, Applies for a grant of the free tuition for his cousin in an English Girls School, Surat maklum balas daripada Setiausaha Residen British Selangor bertarikh 18th February 1924.
- ⁴² SEL.SEC, 3831/1925, Free English Education for Malay Girls, bertarikh 10th Ogos 1925.
- ⁴³ CO 576/63, Annual Report on Education in the Straits Settlements and Federated Malay States for the year 1938, Appendix II.
- ⁴⁴ CO 576/63, *Annual Report on Education in the Straits Settlements and the Federated Malay States for the year 1938*, by W. Linehan (Director of Education S.S and Adviser on Education, Malay States) English School, hlm. 83.
- ⁴⁵ Rujuk Gambar 1, pakaian yang dipakai oleh pelajar perempuan Melayu di Sekolah Perempuan Melayu Teluk Belanga, Singapura pada tahun 1885.
- ⁴⁶ Transkripsi Temu ramah di antara Ibu Zain dengan Encik Sidek Jamil Daripada Arkib Negara Malaysia pada 18hb. Jun, 1974, Tape No 1.
- ⁴⁷ Ibid.
- ⁴⁸ CO 576/39, *Annual Report on Education in the Federated Malay States for the year 1929*, hlm.22 dalam *Supplements to the "F.M.S Government Gazette" December 5th 1930.*
- ⁴⁹ CO 576/62 Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Selangor for the Year 1938.
- ⁵⁰ CO 576/62, Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Selangor for the Year 1938 dalam Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Federated Malay States for the Year 1938, hlm. 71.
- ⁵¹ Transkripsi Temu ramah di antara Ibu Zain dengan Encik Sidek Jamil Daripada Arkib Negara Malaysia pada 18hb. Jun, 1974, Tape No 1.
- ⁵² CO 576/62, Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Negeri Sembilan for the Year 1938 , dalam Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Federated Malay States for the Year 1938 hlm. 54.